

**КЪМ ТЕОРИЯТА И ПРАКТИКАТА НА СТИЛА
„ПЛЕТЕНИЕ СЛОВЕС“ В ПРОИЗВЕДЕНИЯТА НА ПИСАТЕЛИТЕ
ОТ ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА**

Невяна ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА (Велико Търново)

Една от същностните характеристики на създадената от Патриарх Евтимий през втората половина на XIV в. Търновска книжовна школа е новият стил, който той и последователите му налагат в литературата. Специалистите го наричат „витиеват“, „пищен“, „панегиричен“, „тържествен“, „емоционално-експресивен“. Именно за този стил традицията е утвърдила и термина „плетение словес“, който е произведен от съчетанието „плести слово“. Това понятие има гръцки произход (πλέκειν λόγους) и в буквален смисъл означава „плета, веза“, а в преносно-метафоричен — „изплитам венец“, т.е. „възхвалявам“, „съставям похвална реч с помощта на ораторско-стилистически похвати и средства“¹. Смята се, че корените на понятието са в античността, когато победителят в спортните игри е бил увенчаван със специално „изплетен венец“. Във византийската литература то преминава с преносното значение и християнските писатели вече вместо венци „изплитат“ словесни похвали². През XIV в. не само във Византия, но и в България и в цяла Югоизточна и Източна Европа тенденцията за възхваляване чрез словесно изкуство се налага като доминираща и слага ярък отпечатък върху всички православни литератури, в това число и върху славянските³. Тази тенденция засяга естетиката, поетиката и стилистиката на словесните творби и до голяма степен предопределя новия ръст на литературата във Византия и другите източноправославни страни през епохата. Не прави изключение от общото развитие и българската литература, чиито най-добри постижения през XIV в. се свързват с дейността на писателите от Търновската книжовна школа⁴.

Съществен момент в тяхната идейно-естетическа платформа е изискването им литературните творби да се пишат „по κέκρτη“, т.е. красиво, изискано, изящно, подобаващо, художествено⁵. Най-ясно този принцип е формулиран от Патриарх Евтимий в увода към житието на св. Иван Рилски:

Иже въ иже прѣже на о немъ не хитръ
 нѣкако и грѣвѣ съписаши, сіа мы по
 лѣпотѣ тако же ключино естъ сърьдно
 съповѣдати потъцахомъ съ извѣстно
 вѣдаше тако иже о ѡци повѣстѣ,
 вѣлти обыче ѡцелюбезнѣ дѣла, и къ
 ревности въздвизати азъчшо⁶.

Нещата, отнасящи се до него, които нашите предшественици написаха някак неумело и грубо, тях ние усърдно се постаряхме да разкажем изискано, както подобава, знаейки твърдо, че поестта за отеча има свойството да весели душите на отцелюбците и да ги тласка към по-гореща ревност⁷.

Повишените изисквания на Евтимий Търновски и учениците му към словесния изказ на мислите и литературно-художествената форма на произведенията са във връзка с техните исихастки възгледи, разбирания и убеждения. Известно е, че един от принципите на исихазма утвърждава божествеността не само на предметите и явленията, но и на думите, с които те се назовават. Оттук произтича култът към словото и особено към писаното слово⁸. Стремещът за изразяване на божествената същност на нещата при писателите-исихасти се проявява в стремещ към изискана фраза, към образно и емоционално писане, към щедро украсяване на езика и стила. Според тях думата трябва да предизвика същото чувство и настроение, каквото носи самият назован предмет или явление. Затова те отреждат първостепенно внимание на словото в своите художествени произведения, проявявайки изискан вкус и прецизност към употребяваните думи, изрази, словосъчетания и т. н.⁹ Няма съмнение, че модерното за XIV в. учение на исихазма, което е опит за обновление на християнството, налага и своеобразна поетика и стилистика на литературно-художествените творби както във Византия, така и в България, а и в останалите източноправославни страни¹⁰. Като последователи на това ново учение търновските писатели не само прокарват в своите произведения религиозните, нравствените и философските възгледи на исихазма, но усвояват и свързаните с него принципи на т. н. висок, витиеват стил в литературата. Още съвременниците наричат този стил „плетение словес“¹¹. Любопитно е, че аналогични прояви на литературното „плетение словес“ се откриват в музиката („калофония“ или „сладкозвучие“), в изобразителното изкуство (в миниатюрстиката, иконографията, църковната стенопис)¹² и др. На съвременен български език терминът „плетение словес“ може да се преведе със „словесно взмо“ или „словесна везба“¹³.

Търновските книжовници не са оставили специална теория на стила „плетение словес“, както впрочем липсва и цялостно изложение на принципите, целите и задачите на осъществената от патриарх Евтимий правописно-езикова и литературно-художествена реформа. Макар в някои от произведенията им да се откриват изказвания по проблемите на

литературната естетика с теоретически характер, за тях днес се съди предимно по конкретната им реализация в творбите както на самия Евтимий, така и на учениците и последователите му¹⁴.

Проучванията на специалистите през последните години разшириха представите за идейно-естетическата и художествено-творческата платформа на Търновската книжовна школа въз основа както на отдавна известни и публикувани, така и на някои новооткрити нейни произведения. Те затвърдиха становището, че езиковите и стиловите особености на творбите, създадени в духа на Евтимиевите литературни традиции са реално следствие от изискването да се пише „по лѣпотѣ“, т.е. красиво, художествено, подобаващо. Както беше вече посочено този принцип е формулиран от Патриарх Евтимий в увода към житието на св. Иван Рилски, който най-добре илюстрира високата възискателност, подчертаната критичност към използваните извори и новите естетически критерии на законодателя на Търновската книжовна школа. Натоварен със същия смисъл, изразът „по лѣпотѣ“ се среща и в други негови произведения — например в житието на св. Петка Търновска. Твърде показателно е обаче, че със същото значение изразът, макар и в друга падежна форма — „въ лѣпотѣ“ — се открива и в творбите на някои Евтимиеви ученици и следовници: митрополит Киприан, Григорий Цамблак и др.

Така например в похвалното слово за първия московски и общоруски светец митрополит Петър митрополит Киприан формулира своите по-високи изисквания към литературно-художествените творби по следния образен и поетичен начин:

Рѣ ко вѣтвѣнкѣ пророѣ ”Памѣ правѣнаго с похваламѣ вываѣ“, ѿнздрѣ и естъство члѣчское, егда похвалаетъ что иноуз доврѣкишомѣ прилагал, хвалитъ слѣчлишимѣ слѣкое и красное то краснѣкишимѣ, висеръ зво къ сѣоноз прилагал славное славнѣкишимѣ. Икоже цвѣтѣ въ прилитѣи вываемѣ доброе зво къ севѣк приносѣщѣи и авие облагоюховати, но аще къ кринѣ приплетѣт сѣ, въ лѣпотѣ влгоюханнѣкиши вываѣ. Коли же памѣти сѣтъ, егда приплѣтаем сѣ имѣ, не благовоииа ли исполняем сѣ, не врагѣ ли нѣши страшни вываемѣ?¹⁵

Тъй както божият пророк рече: „Паметта на праведния с похвали съществува“, тъй и природата човешка: кога възхвялява, към доброто добро прилага, хвали най-сладкото със сладко и най-красивите с красиво, прикрепва бисер към сапфира и прославяни към най-прославяните. Както цветя, които си подхождат, подбрани добре, тутакси благоухаят, обаче щом към крин се приплетат, в красота стават още по-благоухаещи. Колко повече като се приобщим към паметта на светците, не се ли изпълваме с благоухание, не ставаме ли страшни за нашите врагове“¹⁶.

Не може да не се отбележи тук находчивото сравнение на писателската работа с киченето на букет от благоуханни цветя, защото, макар отделните цветя и сами да ухаят, ако се подредят „вкъ лѣпотѣ“, т.е. красиво, както подобава, техният мирис става много по-голям. Това сравнение, отнесено към работата на писателя-творец, означава, че ако той съумее също така красиво и по достойнство да свърже отделните епизоди от живота на избрания герой, неговият пример ще стане по-заразителен, по-действен. Подходящ повод е празнуването на паметта на светците, защото тъкмо тогава хората стават по-силни, отделят се от мирската суета и се извисяват духовно. Тези изисквания на митрополит Киприан се асоциират с разсъжденията на неговия съмишленик и съратник Патриарх Евтимий за смисъла и ползата от литературната прослава на избрания светец. Възгледите по този въпрос на двамата съученици и приятели, получили своята първоначална подготовка при родоначалника на исихазма в България Теодосий Търновски, са издържани в духа на модерната за времето исихастка теория за „писаното слово“, което е „душевна храна“ („дѣшевна пища“), „лек за спасение“, („лѣкча къ спѣсѣнію“) и за пишещите, и за слушащите. Дори само чутото може да предизвика и у едните, и у другите любов към светеца и ревност да му подражават. Писателското усърдие да се разкаже животът на светеца е грижа за „невеществената, неизчерпаемата, душеполезната и нетленната храна“ („прѣимати къ пици поплѣзѣхшии сѧ о невещественѣи же и неистѣцилѣи и дѣш ползѣхшии и вынѣ прѣбывахшии“) — твърди Патриарх Евтимий в житието на Иван Рилски.

Езиковите и стиловите особености на творбите на търновските писатели са в тясна зависимост от жанровата им специфика, от тяхното предназначение и художествена функция, от миросгледа на писателите и от техните творчески задачи. Като произведения, възникнали с цел да бъдат произнасяни устно пред слушатели, върху които трябва да окажат емоционално и идейно въздействие, те съчетават биографизма на житията и панегиризма на похвалните слова, спокойното безпристрастно изложение на едните и лиризма на другите, повествователния и емоционалния тон на двата жанра, независимо от това дали са онасловени като жития или похвални слова. Характерното за Търновската книжовна школа сродяване между двата литературни жанра и заличаването на границата помежду им до голяма степен се дължи на еднаквите изисквания към езика и стила им. И едните, и другите почиват на исихастката теория за словото, според която божествената същност на предметите и явленията не може да се изрази с делничен, обикновен език и стил. Това означава, че Евтимий Търновски и учениците му „плетат“ словото си, като се стремят да превъзмогнат човешката му грубост и неизразителност. Д. С. Лихачов смята, че един от основните белези на стила „плетение сло-

вес“ е именно „преодоляването на словото“¹⁷. Следователно големите майстори на този стил преодоляват несъвършенството на отделните думи и разчитат според П. Русев повече на художествения им свръхсми-сл и на съчетаването им в метафразата и в контекста¹⁸.

И наистина стилът на търновските писатели изобилства с епитети, сравнения, метафори, алегории, асонанси, метонимии, т.е. с такива литературни тропи, които му придават пишност, изящество, неповторимост. Произведенията на Евтимий Търновски и учениците му се отличават с изискан, литературно обработен език, с натруфен, витиеват стил, с тържествено приповдигнат, панегиричен тон. В своята сумарност тези езикови и стилни особености дават облика на стила „плетение словес“, който се налага като неотменима характеристика на Търновската книжовна школа.

На „словесното вземо“ са присъщи подчертаният лиризъм, богатата синонимика, красивите ритмически фигури. Особената грижа на Патриарх Евтимий, митрополит Киприан, Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински и другите представители на школата да се „плете“ словото довежда до ярка емоционална обогрненост на стила, която го прави силно експресивен, тържествен. Редица примери от техните произведения свидетелстват за изява на личното отношение на авторите към героите и събитията, за нескрито авторско присъствие, което на отделни места преминава дори в автобиографизъм. Класически пример за лирическо отстъпление в рамките на житийния жанр, съчетаващо белезите на панегирическото начало и на ораторското изкуство, е приветствената реч на патриарх Евтимий към св. Петка на въображаемото ѝ посрещане в Търново. Ето част от нея според житието на светицата:

Добрѣ прїиде,
Христова краснаа невѣсто,
чистаа голубице,
позлащеннаа светлымь доухомь,
дѣвственнаа похвало,
поустынножителнице,
аγγελомь събесѣднице,
добродѣтели раю,
чистоты красной доли.
Твоей во възделѣ
богь добротѣ и различными
оукраси те чудеса на земли,
доухъ же пакы твой на небесехъ
съ аγγελскими вдварают ся воинствы.
Тебе ангели възхваляше,

Добре дошла,
прекрасна невесто Христова,
гълъбице чиста,
позлатена от Светия дух,
девствена похвало,
жителко на пустинята,
събеседнице на ангелите,
раю на добродетелите
красивий доме на чистотата!
Понеже бог възжела
твоята красота, той те украси
с различни чудеса на земята,
а духът ти се вселява
с ангелските войнства на небесата!
Ангелите те възхваляха,

чловѣци же прославляють,
 тебе, отроковице, възлюбише,
 въ воню
 мѣра твоего потекоше.
 Ты истиннаго жениха
 чьстнаа невѣста,
 ты еси кринь
 шербѣтанный въ тръни...
 Тѣкиже блажу твоего тѣлесѣ, Петко,
 свещенный съсоудъ;
 блажу
 и чьстныне твою оуды;
 блажу
 доброгласный твой языкъ,
 яко славослове бога не прѣста;
 блажу очи,
 яко не въздрѣмаше сынонь,
 съводецинь въ смърть;
 блажу роуцѣ,
 яко въ дѣлаюю подвижаюци сѣ,
 не обвинистѣ сѣ...¹⁹.

а хората те славят!
 Девоиките те възлюбиха
 и към уханието
 на твоето миро се стремят!
 Ти си честна невяста
 на истинския Жених!
 Ти си крин,
 сред тръни немерен!
 И затова облажавам, Петко,
 свещения съсъд на твоето тяло!
 Облажавам твоите
 досточтими членове!
 Облажавам твоя
 доброгласен език,
 защото не спря да славослови бога!
 Облажавам очите,
 защото не въздремаха в сън,
 що отвежда към смъртта!
 Облажавам ръцете,
 защото се не полениха,
 старателни в [молитвенія] труд!...²⁰

Стилната издържаност на тази и на още много подобни тиради-
 обръщения в произведенията на търновските писатели е постигната чрез
 умелото изброяване на образни определения, красиви метафори и пов-
 торения на еднакви глаголни форми. Анафоричната употреба на глагола
 „блажу“ има и подчертана ритмично-структурираща функция. Подобна
 роля играе и анафората на повелителната глаголна форма „радоуи сѣ“ в
 химнологичните части на творбите. Те са поетични нанизии от възторже-
 но-патетични славословия, в които преклонението граничи с екстаз. Те
 са подредени на принципа на градацията. Емоционално-лиричното им
 звучене се дължи на умалителните обръщения, на цветистите сравне-
 ния, на сложните епитети. Например в Киприановото Похвално слово
 за митрополит Петър повелителната форма „радоуи сѣ“ се повтаря 15
 пъти в началото на всяко славословие и придава особена сила и внуши-
 телност на тази част на творбата:

Рѣчи сѣ, свѣтозарное слнце,
 пресщенный архіерею,
 оче нашъ Петре,
 прогоняа мракъ грѣховный
 очисти тѣ любовию!

Радвай се, светозарно слънце,
 пресвещен архиерею,
 отче наш Петре,
 прогонващ греховния мрак от тези,
 които те почитат с любов!

Радвай се, просвѣщение русьскыа
земля!...

Радуй се, незаходнаа заря,
бл҃гочѣиель всѣхъ просвѣщаа!...

Радуй се, лѣточнын кладазю,
нань же Хс прише,
къзвесели тобою и прослави
всю страну русьскыю!

Радуй се свѣтоль бѣгоразума

украши цр҃ковь свою!...

Радуй се, бл҃гоууханнын кринь,
бл҃гоуханною любовию всѣхъ
великын къ Хс!...

Радвай се, просвещение на руската
земя!...

Радвай се, незалязваща звезда,
просвещаваща всички с благочес-
тие!...

Радвай се, медоточив извор,
при който Христос като дойде,
възвесели и прослави с тебе цялата
руска земя!

Радвай се и със светлината на бла-
горазумието

украши своята църква!...

Радвай се, благоухаещ крин,
отвеждащ с благоуханна любов
всички при Христос!“ — (с. 208).

За ораторския стил на търновските писатели особено са характерни ритмическите цялости, в които ритмичният строеж се дължи на анафората на определена дума, израз или на вътрешната рима. Така организирани, понякога те звучат като оди в прослава на светците. Показателна в това отношение е ритмата в началото на Похвално слово за Константин Велики и майка му Елена от Евтимий Търновски. Първите 9 елиптически изречения имат характер на стихове — тоничността се постига чрез анафората на името Константин и еднакъв брой ударения на всеки ред, включващ името на първия християнски владетел и разгърнато определение:

Константи́нь — добраа благочѣстїа
вѣтъвь,

Константи́нь — апостольскын ревнитель,

Константи́нь — цр҃ковное оутврѣжденїе,

Константи́нь — идолскын раздрүшитель,

Константи́нь — благовѣрїа
проповѣдникь,

Константи́нь — Христовь подражатель,

Константи́нь — кр҃ьстнын явитель,
и что линово глаголю,

Константи́нь — царскаа похваля²¹.

Константин — доблестна клонка на
благочестието,

Константин — апостолски ревнител,

Константин — църковно
утвърждение,

Константин — на идолите
разрушител,

Константин — на благоверието
проповедник,

Константин — Христов подражател,

Константин — на кръста откривател,
и защо да говоря много,

Константин — царска похвала²².

Любопитно е, че с малки изменения тази анафорична ода се съдържа и в Киприановото „Похвално слово за митрополит Петър“, като името Константин е заменено с Петър.

Петръ — добла бл̄гочѣна вѣтвь,

Петръ — ап̄льскын ревнитѣль,

Петръ — цр̄квное зтвр̄жение,

Петръ — еретическын обличитѣль,

Петръ — благовѣрн̄я проповѣдникъ
(с. 147)

Петър — доблестна клонка на благочестието,

Петър — на апостолите последовател,

Петър — църковно утвърждение,

Петър — избличител на еретиците,

Петър — на благоверието проповедник! (с. 201)

Това съвпадение би могло да се възприеме като традиционна формула, ако не съвпадале и продължението на ритмата в двете произведения с логическо ударение на повторенията „всичко“ и „тебе“. За убедителност ще приведа отново успоредно двата текста:

„Похвално слово за Константин и Елена“ от Евтимий Търновски

Нѣ гради ми нина
и самъ Константине,
и слово дароуи,
въ еже о тебѣ
начати слово.
Къса во твоа чюдна,
къса твоа красна,
въсака цр̄кви
тобою оутвр̄ждает се,
въсакъ идоль
тобою потр̄бленъ вьсть,
вѣкра христианскаа
тобою оутвр̄ждена вьсть (с. 104).

Но ела ми сега
и сам, Константине,
и ми дари слово,
та да започна словото за тебе.
Защото всичко твое е чудно,
всичко твое е прекрасно;
всяка църква
чрез тебе се украси,

„Похвално слово за митрополит Петър“ от митрополит Киприан

И огради ми нѣк
и самъ ст̄лю Петре,
вѣм во недостатна
себе къ похвалению,
но ты ми слово дарси,
въ еже о тебѣ
начати слово.
Къса твоа красна,
всяка цр̄кви
тобою украси са
вся земля рс̄скаа
тобою зтвр̄ждает са (с. 147).

Обгради ме сега
и самият ти, светителю Петре,
и ми дари слово,
та да започна словото за тебе.
Защото всичко твое е чудно,
всичко твое е прекрасно;
всяка църква
с тебе се украси,

всяко царство
с тебе се утвърждава... (с. 114)

цялата руска земя
с тебе се утвърждава... (с. 202)

Подобни химнологични моменти в двете произведения са резултат от общите български и византийски източници, по които школуват двамата писатели, но не е изключено митрополит Киприан да е познавал Евтимиевото „Похвално слово за Константин и Елена“, да се е учил от него на художествено майсторство и да го е използвал при написване на своето „Похвално слово за митрополит Петър“.

Най-изкусен вития на ораторската проза от търновските писатели обаче е Григорий Цамблак. Нещо повече — в изкуството да се „плетат“ словата от старославянските дейци на перото му съперничи единствено русинът Епифаний Премъдри. Десетките празнични проповеди на Цамблак и особено словата му за патриарх Евтимий и митрополит Киприан с основание се смятат за съвършени образци на новия емоционално-експресивен стил в литературата през XIV—XV в., наречен „плетение словес“. Те се отличават с голяма езикова изисканост, с по-богата образност, с по-пищна тържественост. В тях са налице всички художествени похвати и средства, присъщи на реторичния стил: авторските обръщения, емоционалните възклицания, реторичните въпроси, химнологичните форми, изразителните антитези, красивите сравнения, образните метафори, цветистите епитети, честите повторения — изобщо всички езикови средства и стилни похвати, които придават на Цамблаковия стил неповторима експресивност и авторска самобитност.

При Григорий Цамблак стилистичните фигури винаги са в тясна зависимост от чувствата на автора към предмета на художествено изображение. Показателно за това е неговото „Надгробно слово за митрополит Киприан“. Възторгът на Цамблак от величието на сънародника и родственика му Киприан, от съзидателното му културно дело в полза на друг славянски народ, неизмеримата горест от загубата му намират израз в многобройни словесни тиради от реторични въпроси и възклицания. Една от тях е построена като традиционното облажаване частите на тялото и основен ритмоструктуриращ елемент в нея отново е анафората:

Гдѣ око нѣное зрѣще,
еже тоуз дарова вѣтъ
въ псѣтъни еше същѣ?
Гдѣ съхо,
вжѣвѣнаго глѣса послѣшающе?
Гдѣ языкъ оиъ истинъни
еретикѣ страшъни?
Гдѣ слѣкаа вчилиа тишина?

„Къде е окото, небесното съзиращо,
което Бог му дари,
докато беше още в пустинята?
Къде е ухото,
божественя глас слушащо?
Къде е езикът справедлив,
за еретиците страшен?
Къде е на очите благото спокойствие?“

Гдѣкъ зєтнѣ свѣтлоє склєвлєнїє,
влѣбнїє пєвлємѣе?
Гдѣкъ десница мнѣ блѣгословлємаа?

Гдѣкъ свѣтлѣе шнѣ гадєнлѣ дѣхѣ,
корабль вашѣ житѣствѣ,
сѣтворѣющєє тѣхѣ преплєвѣтнѣ
житѣйскѣ вѣнѣ?
Гдѣкъ нѣкѣстѣнѣ дѣшалѣ кормилѣ,
нѣкѣ вѣзлѣщєннѣ гѣзычєскѣ
вєстрѣтѣнѣ прѣхѣждѣаєтѣ?
Гдѣкъ нєпрѣдѣнѣ разлѣмѣ зтѣврѣжєннє,

нѣлѣжѣ вєсѣ стрѣлѣ вѣгонѣаєтѣ?

Гдѣкъ добрѣнѣ корѣмчїи,
нѣжѣ вашѣ зѣмѣ карѣкѣ
кѣ нѣвєсѣ направлѣашѣ?²³

Кѣдѣ е на устнѣтѣ свѣтлѣта усмѣвкѣ,
явѣявѣащѣ сѣ при блѣгословєннє?

Кѣдѣ е десницѣта, нєспирнѣ блѣгослѣвѣящѣ?

Кѣдѣ е свѣтлѣтѣ платнѣ на Дѣхѣ,
корѣбѣ на вашѣя жѣвѣтѣ направлѣявѣщѣ
да прѣплѣвѣа спѣкѣннѣ
житѣйскѣтѣ вѣлнѣ?

Кѣдѣ е сигурнѣтѣ кормилѣ на душѣтѣ,
с кѣтѣ езѣчєскѣтѣ вѣлнєннѣ
бєзѣпѣаснѣ прѣмѣнѣахѣтѣ?

Кѣдѣ е постѣяннѣта подкѣрѣна на
разумѣ,

чѣрѣз кѣтѣя вєсѣкѣ грѣхѣ прѣгонѣахѣтѣ?

Кѣдѣ е добрѣятѣ корѣмчїѣ,
кѣтѣя корѣбѣ на вашѣя разумѣ
кѣм нєбєсѣта направлѣявѣшѣ?“

Значителен емоционален заряд притежава и следната стилистична фигура от възклицания и реторични въпроси, в които с великолепно поетични метафори, епитети и сравнения Григорий Цамблак разкрива покрусата си след смъртта на чичо му митрополит Киприан:

Но чѣтѣ постѣраждѣ?
Какѣ гѣзыкѣтѣ понѣждѣ
кѣ слѣжєннѣю словѣ,
тѣкѣжѣ нѣкѣкѣмнѣ тѣкѣкѣмнѣ оковѣмнѣ
вѣкѣдою оковѣннѣмнѣ?!
Какѣ вѣврѣзѣ оустѣ,
вѣгласнѣ содрѣжѣмѣа?!
Какѣ жѣ лѣ вѣрѣю
дѣшевнѣмнѣ оочѣмнѣ,
тѣмнѣю вѣкѣдѣ покѣровѣнѣтѣ?!
Кѣтѣо мнѣ рѣрѣкѣшнѣ
мѣрѣннѣ и глѣзѣкѣтѣннѣ
сѣнѣ облѣкѣтѣ зтѣрѣ,
пѣкѣмнѣ вѣ гѣстѣтѣтѣ
свѣкѣтлѣгѣ покѣажѣтѣтѣ
сѣмѣрєннѣа зѣрѣю?!
Какѣ вѣ вѣсѣпѣаєтѣ зѣрѣ,
свѣкѣтилѣгѣ нашѣмѣлѣ зѣшѣшѣгѣ?! (с. 100)

„Но какво ще изстрадам?
Как езика ще застава
на словото да служи,
когато е с такива тежки окови
от бедата окован?!
Как ще отворя устата,
от безгласие обзета?!
Как ли ще погледна
с душевните очи,
от мрака на тъмната покрит?!
Кой ще ми разпръсне
този мрачен и дълбок облак,
та на утрото
пак в просветление
да покаже светлата
заря ня смирението?!
Как и зарята ще просияе,
щом светилото наше залезе?!“

Цамблак е виртуоз на етимологичните фигури от енокоренни думи, които звучат твърде изразително:

„Добрыи корѣмчѣи, иже вашѣ зѣна
каравель къ нѣсѣ направашѣ“;

„добрият кормчия кораба на вашия
разум към небесата направляваше“;

„Тѣжкыми оковали бѣдою окованѣи“;

„с тежки окови от бедата окован“;

„Кѣто бо и зѣмшнѣтъ страждѣи, аще не
и подѣно вѣмѣтъ страждѣи“

„кой ще утеши страдащите, ако не
еднакво с вас страдащият“. И т. н.

Писателите от Търновската книжовна школа добре разбират и уместно използват въздействената сила на още едно мощно художествено средство — антитезата. Противопоставянето на един предмет на друг, едно събитие на друго или една мисъл на друга мисъл е широко използван стилистичен похват от всички старобългарски писатели и изобщо от всички майстори на красивите и изразителни фрази. В произведенията обаче на Евтимий Търновски и Григорий Цамблак се срещат широко разгърнати антитези, които изразяват силата на чувствата и придават изисканост на речта. Например пространните антитези са предпочитани от Цамблак стилистичен похват за изразяване на сложните му и противоречиви чувства и преживявания в зависимост от това, за което разказва. За да противопостави вълненията си отпреди тридесет години при паметната среща с чичо си Киприан в родния град Търново на изгарящата го мъка в момента от загубата му, Цамблак употребява антитезата тогава — нынѣ („тогава — днес“):

Тогда великое сѣе свѣтило
видѣхѣ, братиѣ.

И сѣенны оны рѣцѣ
нашен коснѣша главѣ,
къпѣно зѣво вѣдѣсловающе,
къпѣно и хотѣща
нѣ слѣгчати сѣ

дѣломѣ пророчѣюще.

Тогда рѣстѣна вѣше,
ниѣ же — рыдатѣнаѣ.

Тогда веселѣа органы начинахѣ,
ниѣ же — плачевѣны пѣвижѣ.

(Надгробно слово за митрополит
Киприан, пос. изд. с. 90)

„Тогава великото светило
видяхме, братя! И светите ръце
се докоснаха до нашата глава,
едновременно, прочее, благосла-
вящи,

едновременно и какво щеше
да ни се случи

чрез Духа предричащи.

Тогава радост беше,

днес пък — ридание.

Тогава с органа на веселието наче-
нахме,

днес пък — плачевни вопли изди-
гаме“

(с. 91)

Няма съмнение, че сполучливо избраната форма за предаване на контрастните чувства допринася за емоционалното въздействие на този момент от творбата.

Безспорно е, че писателите от Търновската книжовна школа проявяват особени грижи за литературната форма на своите произведения, затова последните се отличават с по-голяма езикова изисканост, с по-внушителна образност, с по-богато стилово разнообразие. За тези достоинства на техните творби допринасят много и дългите ритмични и музикални изречения, построени по принципа на синтактичния паралелизъм, в които най-експресивна роля имат финалните за фразата глаголи. Именно този строеж на фразата, близък до римата, доближава отделни части от произведенията на Евтимий и Цамблак до стихотворната реч.

Много от езиковите и стиловите особености на творбите им са в тясна зависимост от техните исихастки разбирания и възгледи. Така например известно е, че в основата на исихастката теория и практика лежи религиозно-философският възглед, че чрез мълчанието може да се постигне общуване с божеството. Това на пръв поглед парадоксално положение — да се общува чрез мълчание! — означава да се избягва конкретното назоваване на предметите и явленията, за тях да се говори иносказателно и общо. Във връзка с този принцип стоят и някои стилистични похвати в произведенията на писателите-исихасти като перифразата, описателното изразяване, избягване употребата на собствени имена, назоваване с гръцки имена, трафаретни съчетания, високопарни съчетания от сходни по значение думи и др. Например в Надгробното слово за митрополит Киприан Григорий Цамблак не назовава конкретно своето и на Киприан отечество с името България, а се изразява общо „наше ѿчѣтѣко“ („нашето отечество“). Родният им град Търново също не е наречен с името си, а описателно и образно „к¹ великомѹ сѣмѹ и цѣрци градовѹ“ („великият град, царицата на градовете“). Макар че произнася надгробно слово по повод годишнина от смъртта на Киприан, нито веднъж Цамблак не я назовава конкретно, а предпочита да каже, че „в¹зѣт¹ сѣ ѿцѣ ѿ наѣ“ „отецът е взет от нас“, че вече „незрѣимѣ естѣ нашима ѿчима“ „невидим за нашите очи“ и др. под., а думата „смърт“ замества с такива сравнения като „ѿ скорѣбни... ничтѣ но лютѣише“ („сред скърбите по-люта няма“), „но всѣ кѹп¹но сѣца стрѣла пѣчали зѣвки“ („но на всички едновременно сърцата устреми стрелата на скръбта“) и др. За да подчертае, че понесената загуба от смъртта на Киприан е по-тежка, защото е духовна, а не материална, Цамблак построява дълга фраза от синоними:

НЕ ВО ИЛКНИИѢ ѿиание,
 НЕ СЛАВЫ,
 НЕ СЕЛА ИЛИ СТАЖАНІА,
 НЕ СТАДА ИЛИ ЧРЕДЫ,
 НЕ ѿтечества,
 НЕ ДОЛЮВЪ И СРѢДНИКЪ
 ИЛИ ССѢДЪСТВЮЮЩІИ,
 но самѡ ѿца
 ѿтатиѣ пострададохъ. (с. 76)

„Защото не от загуба на имот,
 на слава,
 на нива или на богатство,
 на стадо или черда,
 на отечество,
 на къщи и родственици
 или съседи,
 но от загуба на самия отец
 пострадахме“ (с. 77)

Наблюденията свидетелстват, че идейно-философските позиции и творческите задачи на писателите от Търновската книжовна школа налагат такива езикови и стилови похвати, форми и средства, които изразяват мисълта им по-образно, по-колоритно, които придават по-ярка експресивност и емоционалност на творбите им. В езиково и стилово отношение те са в тон с византийската, южнославянската и руската литература в края на XIV и началото на XV в., за чийто стил традицията е утвърдила термина „плетение словес“.

БЕЛЕЖКИ

¹ Фрайданк, Д. К. Сущности и предпосылкам стила „плетение словес“. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. С., 1980, 89—93.

² Пак там, с. 90.

³ Пикио, Р. „Плетение словес“ и литературните стилове на православните славяни в епохата на късното Средновековие. — В: Пикио, Р. Православното славянство и старобългарската културна традиция. С., 1993, 531—559.

⁴ Русев, П. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. С., 1983, 24—36.

⁵ Срв. Ковачева, П. Думата „лѣпота“ в произведенията на Евтимий Търновски и Григорий Цамблак. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език. С., 1979, с. 211—216.

⁶ Цит. по: Иванов, Й. Български старини из Македония. 2 изд. С., 1931, с. 371.

⁷ Преводът е на Кл. Иванова: Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Състав. и ред. Кл. Иванова. С., 1986, с. 136.

⁸ Майендорф, Й. О византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европе в XIV в. — ТОДРЛ. Т. XXIX, М.-Л., 1974, 291—305; Meyendorf, J. St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality. St. Vladimir's Seminary Press. New York, 1981.

⁹ Вж. Кочев, Н. Цв. Към въпроса за философската страна на Евтимиевата реформа според „О писаниѣхъ“ на Константин Костенечки. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2..., 239—245; По-особено мнение за връзката между исихазма, стила „плетение словес“ и реформата на Патриарх Евтимий изказва Станков, Р. Исихазмът, стилът „плетение словес“ и езиково-правописната реформа на Патриарх Ев-

тимий. С., 1999, 15—30, 66—67. Поставянето под съмнение на такава „връзка“ засега остава изолирано в науката.

¹⁰ На исихазма и неговото значение за създаването на нова естетика, поетика и стилистика в областта на литературно-творческата дейност са посветени многобройни изследвания. Вж. **Лихачов, Д. С.** Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России. М., 1958; Същото: **Лихачов, Д. С.** Исследования по древнерусской литературе. Л., 1986, 7—56; **Лихачов, Д. С.** Стилът на Търновската литературна школа и неговото значение за развитието на староруската литература. — Език и литература, 1976, № 5, 9—26; **Лихачов, Д. С.** „Преодоление слова“ в стиле „плетения словес“ и историко-литературное значение этого явления. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2 ..., 9—25; **Иванова, Кл.** Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в. (Исихазмът и неговото проникване в България). — Старобългарска литература. Кн. 1, 1971, с. 209—243; **Иванова, Кл.** Агиографската продукция на Търновската книжовна школа. Кандид. дисерт. С., 1979 (машинопис); **Русев, П.** Стилистиката, поетиката и естетиката на исихазма в творчеството на търновските книжовници (Евтимий Търновски, Киприан, Григорий Цамблак). — Проблеми на изкуството, 1976, № 4, 54—56; **Русев, П.** Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. С., 1983.

¹¹ Например староруският писател Епифаний Премъдри (†1420) използва няколкократно словосъчетанието „плетение словес“ и производни на „плетене слово“ в значение на „хваля със слово“, „съставям похвала“ в своето пространно „Житие на св. Стефан Пермски“: „Да и азъ многоглаголюхъ и неразранныи послѣдующа словеса мѣхъ похваленіи твоихъ слово плетущи и слово пледущи почтити лица и шти словеса похваленіи събираа и пришефѣтаа и припѣтаа пакы глагола: что еше тѣхъ нарекоу?...“; „Како похваляю, какъ почтоу, какъ оублажю, како разложу и како хвалоу ти съплетоу ...“; „Блещет мѣхъ на похваленіи и на плетеніи словеса“. Цит. по: Житие св. Стефана, епископа Пермского, написанное Епифанием Премудрым. Изд. Археограф. ком., под ред. В. Г. Дружинина. СПб., 1897, с. 102, 106, 110.

¹² Вж. **Тончева, Е.** Григорий Цамблак и църковно-певческата практика в славянския Югоизток в периода XIV-XVII в. — В: Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак — живот и творчество. С., 1984, 397—411. Е. Тончева пише: „Появява се аналогично на литературното музикално „плетение словес“ (калофонният или сладкогласен музикален репертоар), опряно на обогатен музикален „речник“ (с. 398). Вж. още: **Бакалова, Е.** Към въпроса за отражението на исихазма върху изкуството. — В: Търновска книжовна школа. [Т. 1]. С., 1974, с. 373—389.

¹³ Българският еквивалент „словесно вземо“ за означаване на стила „плетение словес“ най-напред е предложен от **Мечев, К.** Григорий Цамблак. С., 1969, с. 227.

¹⁴ Един от първите сериозни опити да се отговори на въпроса „в що се състои „лепотата“ на Евтимиевия изказ“ принадлежи на **Вранска (Романска), Цв.** Стилни похвати на Патриарх Евтимий. С., 1942, с. 14.

¹⁵ Киприановото „Похвално слово за митрополит Петър“ се цитира по Погодинския му препис от края на XV — началото на XVI в. (ГНБ-Санкт Петербург, собр. Погодина, № 866, лл. 135б—148а). Издание: **Дончева-Панайотова, Н.** Неизвестно „Похвално слово за митрополит Петър“ от Киприан Цамблак. [Изследване и текст]. — Старобългарска литература. Кн. 2. Българо-руски литературни връзки през средновековието. С., 1977, 136—157. Всички цитати са по това издание. По-нататък ще се уточняват само страниците след цитатите. Тук вж. с. 147.

¹⁶ Преводът е на П. Русев и Н. Дончева-Панайотова. За първи път е публикуван в: Стара българска литература. Т. 2. Ораторска проза. Състав. и ред. Л. Грашева. С., 1982, 201—208. Цитатите са по това издание. Вж. с. 201.

¹⁷ Лихачов, Д. С. „Преодоление слова“ в стиле „плетения словес“ и историко-литературное значение этого явления. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2 ..., с. 9—25.

¹⁸ Русев, П. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. С. 1983, 41—44.

¹⁹ Цит. по: Kałużniacki, E. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901, Ж. П. Т., с. 73.

²⁰ Преводът е на Кл. Иванова: Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Съст. и ред. Кл. Иванова. С., 1986, 199—200.

²¹ Цит. по: Kałużniacki, E. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901, П. сл. К. и Ел., с. 104

²² Преводът е на Кл. Иванова. Най-напред е публикуван в: Патриарх Евтимий. Съчинения. С., 1990, 113—147. Вж. тук с. 114.

²³ Цит. по: Дончева-Панайотова, Н. Словото на Григорий Цамблак за митрополит Киприан. В. Търново, 1995, 92—94. Тук и паралелен превод, 93—95. По-нататък страниците се сочат след цитатите.